

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

University of Süleyman Demirel Faculty of Theology Journal

ISSN: 1300-9672 e-ISSN: 2602-2346

Hadiste Şâz Kavramının Teşekkül Sürecinde İmam Şâfiî'nin Rolü

The Role of Imams Shafi'i in the Formation of The Concept of Shāz in Hadith

Mehmet KOÇ

Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı
Res. Assist., Süleyman Demirel University Faculty of Theology Department of Hadith,
Isparta/Türkiye
mehmetkoc@sdu.edu.tr | orcid.org/0009-0009-7760-6899

Talat SAKALLI

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi
Prof. Dr., Suleyman Demirel University Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences Department
Isparta/Türkiye
talatsakalli@sdu.edu.tr | orcid.org/0000-0002-8858-1158

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 20 Mart / March 2024

Kabul Tarihi | Accepted: 15 Mayıs / May 2024

Yayın Tarihi | Published: 30 Haziran / June 2024

Atıf | Cite as: Talat Sakallı, Mehmet Koç, "Hadiste Şâz Kavramının Teşekkül Sürecinde İmam Şâfiî'nin Rolü", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52 (Haziran 2024/1), 52-71.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

Hadiste Şâz Kavramının Teşekkül Sürecinde İmam Şâfiî'nin Rolü*

Öz

İslam'ın ikinci kaynağı olan sünnetin muhafazası, hicri ilk asırdan itibaren âlimlerin öncelikli gündemi olmuştur. Bu gayenin bir tezahürü olarak hadis ilimleri ve usûlü ortaya konulmuştur. Hadis âlimleri, râvileri ve rivayetleri muhtelif kriterlere binaen farklı lafızlarla değerlendirmişlerdir. Bu gayretlerin neticesinde hadis râvileri sika, sadûk ve zayıf gibi; rivayetler de sahih, hasen, zayıf gibi çeşitli mertebelerde sınıflandırmışlardır. Bahsedilen kavramlar, âlimler tarafından muhtelif manalarda kullanılmış, uzun bir süreçte hadis usûlü kitaplarının ana muhtevasını oluşturmuşlardır. Bu sebeple her bir kavramın âlimler tarafından hangi anlamda kullanıldığını tespit etmek, bu terimlerle nitelenen rivayetlerin sıhhat derecelerini tayin ve anlamlarını tavzih hususunda önem taşımaktadır.

Söz konusu tenkît lafızlarından biri de şâz kavramıdır. Usûl eserlerinde zayıf hadis türlerinden biri olarak bahsedilen şâzı, hicri ikinci asırdan itibaren âlimler rivayet tenkît lafzı olarak kullanmaya başlamışlardır. İlk dönemlerde şâz kavramı, bazı âlimlerce “mâ'rûf fetvaya muhalif rivayetler” için kullandığı gibi kimilerince “râvinin tek başına rivayette bulunmasını” ifade etmektedir. Şâz kavramı hadis usûlü eserleri yazılınca dek kısıtlı sayıda kullanılmıştır. Dolayısıyla az sayıda olan bu kullanımların bir hadis terimini ifade etmesi veya yalnızca sözlük manasından ibaret olup olmaması tartışma konusu haline gelmiştir. Bu bağlamda makalemizde ilk dönem müelliflerin kavramı hangi manada kullandıkları, ilgili hadisler örnek verilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada mezkûr kavrama dair yaptığı tarif incelenecek olan İmam Şâfiî, hicri ikinci asrın önemli fıkıh ve hadis âlimlerinden sayılmaktadır. Şâfiî İslamî ilimlerin oluşum döneminde kaleme aldığı *el-Ümm*, *er-Risâle*, *Cimâ'u'l-ilm*, *İhtilâfü'l-hadis* gibi eserlerle fıkıh metodolojisinin yanı sıra hadis terminolojisine de önemli katkılarda bulunmuştur. Bu katkılar sebebiyle Ehl-i Hadis ekolünün kurucusu sayılmış ve “Nâsıru'l-hadis” lakabıyla anılmıştır. Sonraki dönemde hadis usûlü eserlerinde müstakil başlıklar altında yer alıp incelenecek olan birçok terim onun teliflerinde yer bulmuştur. Dolayısıyla onun tarif ve kullanımlarına sıkça atıf yapılmış, kimi zaman da bu tarifler tartışma konusu olmuştur.

Bu kavramlardan birisi de çalışmanın konusu olan şâz lafzıdır. Her ne kadar şâz kavramı İmam Şâfiî'nin eserlerinde tespit edilemese de ilgili kavrama dair yapılan ilk tarif çok sayıda eserde Şâfiî'ye nispet edilmiştir. Haliyle Şâfiî'nin şâz kullanımının bir ıstılahı tarif etme amacı taşıyıp taşımadığı da tartışılmıştır. Şâfiî'den önce de merviyâtın tenkîdinde kullanılan şâz lafzı, onunla kavramsal mahiyet kazanmıştır. Asırlar sonra İbn Hacer el-Askalanî ile birlikte hadis usûlü eserlerinin genelinde Şâfiî'ye nispet edilen anlam yaygınlık kazanmış ve detaylandırılmıştır. Ancak meşhur hadis usûlü müelliflerinden Hâkim en-Nîsâbüri ve İbn Salâh gibi hadis âlimleri şâz kavramını farklı tarif etmişlerdir.

* Bu makale yazarın Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Talat Sakallı danışmanlığında hazırlanmakta olan “Oluşum Döneminde Hadiste Şâz Kavramı ve Hanefîlerin Şâz Anlayışı” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Bu çalışmada daha çok Şâfiî'nin yaptığı "sika râvînin evla olana muhalefeti" manasındaki şâz tarifi incelenmiştir. Bu tarifi, kavramın ıstılahlaşma sürecindeki etkisini ortaya koymak adına Şâfiî'den önceki şâz kullanımlarına temas edilmiştir. Şâz için farklı tarifler yapan âlimlere kısaca işaret etmekle birlikte müstakil olarak değinilmemiştir. Son olarak ilgili kavramın tanımlanmasında Şâfiî'ye atıf yapan ve onunla aynı tarifi benimseyen hadis âlimleri örnek verilmiştir. Rivayetlerin sıhhat tespitinde farklı tanım ve anlamların her bir âlim için ayrı ayrı tespit edilmesinin önemi örnek rivayetlerle ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis Usûlü, İstılah, Şâz, Şâfiî, Rivayet

The Role of Imams Shafi'i in the Formation of The Concept of Shāz in Hadith

Abstract

The preservation of the Sunnah, the second source of Islam, has been the primary agenda of scholars since the first century of Hijri. As a manifestation of this goal, hadith sciences and methodology were created. Hadith scholars evaluated the narrators and narrations with different words based on various criteria. As a result of these efforts, they classified hadith narrators as sika, sadooq, and weak, and narrations as sahih, hasan, and weak. The aforementioned concepts were used by scholars in various meanings and formed the main content of the books of hadith methodology over a long period of time. For this reason, it is important to determine the meaning of each term used by the scholars in order to determine the degree of authenticity of the narrations characterized by these terms and to clarify their meanings.

One of these words of criticism is the concept of shāz. Shāz, which is mentioned as one of the types of weak hadīth in the works of usūl, has been used by scholars as a word of criticism for narration since the second century of Hijri. In the early periods, the concept of shāz was used by some scholars for "narrations contrary to the fatwa of mā'rūf" and by others it meant "the narration of a narrator alone". The concept of shāz was used in a limited number until the works on hadīth methodology were written. Therefore, it has been a matter of debate whether these few uses express a hadith term or whether they are merely dictionary meanings. In this context, in this article, we have tried to evaluate the meaning of the term used by the first period authors by giving examples of the relevant hadiths.

Imam al-Shafi'i, whose definition of the aforementioned concept will be analyzed in this study, is considered one of the most important jurisprudential and hadith scholars of the second century. Shafi'i made significant contributions to hadith terminology as well as fiqh methodology with his works such as al-'Umm, al-Risāla, Jimā'u'l-'ilm, and Ihtilāf al-hadīs during the formation period of Islamic sciences. Due to these contributions, he was considered the founder of the Ahl al-Hadith school and was nicknamed "Naşir al-hadith". Many terms that will be analyzed under separate headings in the works of hadith methodology in the following period have found a place in his writings. Therefore, his definitions and usages were frequently referred to, and sometimes these definitions were the subject of debate.

One of these concepts is the word *shāz*, which is the subject of this study. Although the concept of *shāz* cannot be identified in Imam al-Shāfi'ī's works, the first definition of the concept is attributed to al-Shāfi'ī in many works. Consequently, it has been debated whether al-Shāfi'ī's use of *shāfi'ī's shāz* was intended to define a term. The word *shāz*, which was used before al-Shāfi'ī in the criticism of the *marwiyyāt*, gained a conceptual character with him. Centuries later, with Ibn Hajar al-Askalanī, the meaning attributed to al-Shāfi'ī became widespread and elaborated throughout the works of hadīth methodology. However, famous hadith scholars such as al-Hākim al-Nīsābūrī and Ibn Salāh defined the concept of *shāz* differently.

In this study, Shafi'i's definition of *shāz* in the sense of "the opposition of a *sikaāwī* to the *evla*" is analyzed. In order to reveal the effect of this definition on the process of the concept's becoming a term, the uses of *shāz* before al-Shāfi'ī are touched upon. Although the scholars who made different definitions for *shāz* are briefly mentioned, they are not mentioned individually. Finally, the hadīth scholars who refer to al-Shāfi'ī in the definition of the concept and adopt the same definition with him are given as examples. The importance of determining different definitions and meanings for each scholar separately in determining the authenticity of the narrations is tried to be demonstrated with sample narrations.

Keywords: Hadith Methodology, Terminology, *Shāz*, al-Shafi'i, *Rivāyah*

Giriş

Hız. Peygamber'in (aleyhisselâm) vefatından bu yana İslam âlimleri, ona dair her türlü bilgi kırıntısını sağlıklı biçimde nakletmek üzere büyük bir çaba sarf etmişlerdir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'e (as.) ait sahih bilgiye erişmek amacıyla Hadis ilimleri ve Hadis usûlü ortaya konulmuştur. Tarihi süreç içerisinde âlimler muhtelif lafızlarla râvîleri ve rivayetleri tenkît etmişlerdir. Söz konusu lafızlar ve muhtelif tabirler zamanla ıstılahlamış, sonraki dönemlerde hadis usûl eserlerinde yerini almışlardır.

İlk dönemlerden itibaren yazıya geçirilen hadislerin, istinsahı esnasında hatanın vuku bulmaması, sema ve kıraat yöntemlerinin geliştirmesi gibi unsurlar, hadis ıstılahlarının doğuşuna gösterilen sebepler arasındadır. Aynı şekilde hadis öğreniminin kolaylaştırılması amacının da bu ıstılahların geliştirilmesinde etkili bir sebep olduğu iddia edilmiştir.¹ Dolayısıyla bu tarihi süreci ve ilk dönem âlimlerin kullanımlarını göz önünde bulundurmak Hadis terimlerinin anlaşılmasında büyük önem arz etmektedir.

Bu terimlerden biri de hicri ilk asırlardan itibaren hadis âlimleri ve fukahâ tarafından kullanılmış olan *şâz* kavramıdır. Nitekim *şâz* kavramı, birçok hadis âlimi tarafından farklı veçhelerden rivayet tenkîdinde kullanılmıştır. Bu ıstılahı belli bir sınıfa dahil etmenin ve tarifini yapmanın zorluğu

---

¹ Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020), 38,39,51.

vurgulanmıştır.² Şâz hadisin muallel hadise göre çok daha fazla dikkat gerektirdiği, hadis ilmiyle uzun süreler iştilal etmemiş âlimler dışında kimsenin bu hususta (şâz) hüküm veremeyeceği kaydedilmiştir.³

Şâz hadise dair yapılan farklı tariflerin hepsinde teferrüd unsuru göze çarpmaktadır.⁴ Şâzın tasnifini ve sınırlandırmasını güçleştiren ise söz konusu teferrüdün mahiyetidir. İlk asırlarda âlimler, ilmin şâz olanından sakındırmışlardır. Örneğin Muâviye b. Kurre (ö. 122/740) “İlmin şâz olanından sakın!”⁵ uyarısında bulunmuştur.⁶ Benzer şekilde İbrahîm b. Ebî Able (ö. 151/769) şâz âlimlerin peşinde olan kimsenin çokça şerre düçar olacağını ifade etmiştir.⁷ Bu ve benzeri ifadelerle ma'rûf olmayan rivayetlerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla âlimlerin bu uyarılarında da teferrüd manası haizdir. Bir başka şâz tanımında ise teferrüdün mahiyeti “sika râvînin teferrüdü” şeklinde tayin edilmiştir. Nitekim Hâkim en-Nisâbü'rî'ye (ö. 405/1014) göre şâz “güvenilir bir râvînin tek başına rivayet ettiği ve mütabî olmayan hadis”tir.⁸ Yine şâzın münker hadis ile eş anlamlı kullanıldığı da olmuştur. Örneğin Salih b. Muhammed (ö. 293/906) “الحديث الشاذ الحديث المنكر الذي لا يعرف” ifadeleriyle şâz hadisi münker olarak tanımlamıştır.⁹ Aynı şekilde İbn Salâh'ın (ö. 643/1245) da şâz kavramını münker ile aynı manada kullandığı iddia edilmiştir.¹⁰ Ancak İbn Salâh'ın şâz kavramı hakkındaki mülahazaları, onun şâzı münker manasında kullandığı şeklinde tayin edilemeyecek kadar tafsilatlıdır. Diğer bir şâz tarifi ise ilk kez İmam Şâfiî (ö. 204/820) tarafından ortaya konulan sonraki dönemde de birçok usûl âliminin takip ettiği “sika râvînin daha güvenilir olana muhalefeti” şeklindeki tanımdır. Bu kullanımların ve tariflerin benzerlikleri olsa da hepsinin aynı noktaya işaret ettiğini söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla şâz kavramı için de keskin bir tarif yapmak kolay görünmemektedir. Öyle ki şâzı münkerden net çizgilerle ayıran ve şâz kavramının çerçevesini çizen İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) dahi aynı eserde şâz kavramını üç farklı manada ele almıştır. Müellif ilk olarak râvînin kendinden evla olan bir râvîye muhalefeti durumunda, muhalif rivayeti şâz olarak nitelemiş ancak (şâz) hadisin râvîsinin güvenilirlik durumunu belirtmemiştir. Dolayısıyla onun ifadelerinden şâz kavramını: “(Sika veya zayıf olan bir) râvînin kendisinden evla olana muhalefeti” şeklinde tanımladığı anlaşılmaktadır. İbn Hacer el-Askalânî eserinin farklı bir yerinde şâzın: “Makbul râvînin evlaya muhalefeti” ile gerçekleştiğini beyan etmiş ve şâz hadisin râvîsinin güvenilir (makbul) olduğunu vurgulamıştır. Müellif şâz ifadesini son

² Abdükâdir b. Mustafa el-Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyadetü's-sika* (Lübnan: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1426), 83.

³ Ebu'l-Fazl Celâluddîn es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takribu'n-Nevâvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Fâyâbî (Dâru Taybe, ts.), 1/268.

⁴ Abdulcevâd Hamâm, *et-Teferrüd fi rivâyeti'l-hadis* (Beyrut; Lübnan: Daru'n-Nevâdir, 2008), 327.

⁵ إياك والشاذ من العلم

⁶ Zeynuddîn Abdurrahman İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu ileli't-Tirmîzî*, thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407), 2/625.

⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* (Haydarâbâd: Câmi'atu Dâiratü'l-Maârif, 1357), 140.

⁸ Ebû Abdullah Muhammed Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulümi'l-hadis*, thk. es-Seyyid Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1397), 119.

⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, 141.

¹⁰ el-Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyadetü's-sika*, 101.

olarak da “Sû-i Hıfz” bahsinde, hafızası sebebi ile ta’n edilen râvînin hadisi hakkında kullanmıştır.¹¹ Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî, bir diğer eseri olan *Fethu’l-bârî*’nin mukaddimesinde “şuzûz” ve “nekâretin” muhalefetten kaynaklandığını belirtmiştir.¹²

Şâz kavramı etrafında cereyan eden ihtilaflar içerisinde İmam Şâfiî’nin şâz tarifi göze çarpmaktadır. Zira mezkûr kavramı ilk kez Şâfiî’nin tarif ettiği iddia edilmiştir.¹³ Aynı zamanda müteahhir dönem hadis âlimlerinin şâzın tanımlanmasında İmam Şâfiî’yi takip ettikleri ifade edilmiştir.¹⁴

İkinci asır âlimlerinden ve ismine nispetle anılan fikhî mezhebin İmamı Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, hadis usûlü dahil olmak üzere birçok ilim dalında ıstılahların teşekkül sürecinde etkili olmuştur. Öyle ki Abdurrahman b. Mehdî’nin (ö. 198/813) talebi üzerine yazdığı bilinen *er-Risâle* isimli eseri günümüze ulaşan ilk fikhî usûlü eseri olarak öne tanıtılmaktadır. İbn Mehdî kitabı okuduktan sonra oldukça beğenmiş ve Şâfiî’ye olan hayranlığını beyan etmiştir.¹⁵ Şâfiî’nin birçok eseri sonraki âlimler tarafından itibar görmüş, sadece fikhî ıstılahların değil, hadis terminolojisinin teşekkül sürecinde de öncü rol oynamıştır.¹⁶ Mekke, Medine, Yemen, Bağdat, Mısır gibi pek çok ilim beldesinde bulunmuş olan Şâfiî, burada ancak bir kısmına yer verebileceğimiz, Mâlik b. Enes(ö. 179/795), İbrâhim b. Sa’d (ö. 183/799), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814) gibi devrin büyük hadis âlimlerinden rivayet dinlemiş, Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî(ö. 189/805) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi önemli birçok ilim adamıyla ilmî müzâkerelerde bulunmuştur.¹⁷ Pek çok ıstılahın tarifinde ve metodun anlaşılmasında ilklere imza atan Şâfiî’nin Ehl-i Sünnet düşüncesinin teşekkülünde kilit bir rol oynadığı iddia edilmektedir.¹⁸ Özelde hadis ilmine yaptığı hizmetler ise daha kendi devrinden itibaren takdir edilmiş ve Şâfiî bu bağlamda “ناصر الحديث” olarak nitelendirilmiştir.¹⁹ Ayrıca Ahmed b. Hanbel: “Şâfiî olmasaydı, biz fikhu’l-hadîsi bilemezdik.” demiştir.²⁰

İmam Şâfiî’nin hadisçiliği göz önünde bulundurulduğunda, onun şâza dair yaptığı tanım önem kazanmaktadır. Bunun yanında Şâfiî’yi merkeze alarak yapılan şâz okuması da ilgili kavramın

¹¹ Ebu’l Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalanî, *Nüzhetu’-n-nazar fi tavdihi Nuhbeti’l-fiker*, thk. Nüreddîn Itr (Dimeşk: Matbatü’s Sabah, 1421), 71,72,73,104.

¹² Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalanî, *Fethu’l-bârî bi şerhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdulkâkî (Mısır: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1390), 1/384.

¹³ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 186.

¹⁴ Hamza Abdullah el-Melîbârî, *Nazarât cedîde fi ulûmi’l-hadîs* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003), 34.

¹⁵ Ebû Bekir Ahmed el-Beyhakî, *Menâkîbü’s-Şâfiî*, thk. Ahmed Sakr (Kahire: Mektebetü Dâri’t Tûrâs, 1390), 1/232.

¹⁶ Muammer Bayraktutar, “İmam Şâfiî’de Hadisleri/Sünneti Anlama ve Değerlendirmede Temel Yaklaşımlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2009), 84.

¹⁷ Şemseddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, thk. Şuayb Arnaût (Müessesetü’r Risâle, 1985), 7/10.

¹⁸ Bkz. Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Sünni Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî’nin Rolü*, Kitâbiyât, Ankara, 2000.

¹⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr Avvâd (Beyrut: Daru’l-Ğarbi’l-İslamî, 2002), 2/404.

²⁰ Ebu’l-Kâsım Ali İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd el-Ömerî (Dâru’l-Fikr, 1410), 51/345.

ıstılahlaşma sürecini anlamaya yardımcı olacaktır. Nitekim bu çalışmada şâz kavramının mahiyetine kısaca değindikten sonra İmam Şâfî merkezli olmak üzere kavramın teşekkül sürecini incelenecektir.

Şâz Kavramı

Lügatte “şezze” mazisinden türeyen “şâz” terimi, cumhurdan ayrılan, ender olan manasında kullanılır. Evi ve mahallesi olmayan azınlık için de “eş-şüzzâz” ifadesi kullanılmıştır.²¹ Ahababından ayrılan kimse için “şezze racülün an ashabihî” ifadesi kullanıldığı gibi her türlü ayrılık “şâz” olarak isimlendirilmiştir. Daha önce duyulmamış şeylerden bahseden kimseye şâz oldun anlamında “eşezte” denmiştir.²² Hz. Peygamber’in (as.) “من شد شد في النار” hadisi²³ de bu manada anlaşılmalı, “sâz kalan” ifadesi, cumhurdan itikâdî, fiilî veya kavli olarak ayrılan kimse olarak ifade edilmiştir. Devamında ise kişinin bu davranışı sebebiyle ahirette de cennet ehlinde uzaklaşıp cehennemde yalnız kalacağına işaret olduğu belirtilmiştir.²⁴

Sözlüklerdeki bilgiler ve Arap dilindeki kullanım dikkate alındığında şâz lafzının bazen *muhalefetle* beraber *teferrüd* bazen de sadece *teferrüd* ifade ettiği görülmektedir. Ancak *teferrüdün* de cumhurdan ayrılma cihetiyle içerisinde *muhalefeti* barındırdığı düşünülebilir.²⁵

İstilah olarak ise şâz kavramı, çeşitli ilim dallarında muhtelif manalarda kullanılmıştır. Arap gramerinde: “aynı özellikteki diğer kelimelerin tâbi olduğu hükümlere uymayan kelimeler” olarak tarif edilmiştir.²⁶ Bazı müellifler bu olguya şâz yerine *muhalefet* terimi ile işaret etmişlerdir. Zira hadis ilmine benzer şekilde Arap gramerindeki şâz kavramının da her bir cüzünde *muhalefet* söz konusudur. Örneğin ilgili kavram hakkında şöyle bir sınıflandırmaya gidilmiştir:

- a-Kıyasa uygun olup Arap istimaline muhalif şâz kelimeler,
- b-Arap istimaline uygun ancak kıyasa muhalif olanlar ve
- c-Hem kıyasa hem de istimaline muhalif olanlar.

Görüldüğü üzere *muhalefet*, *sarf* ve *nahvin* konusu olan şâz kavramında da yer almaktadır. Nahiv âlimleri “*kesretü’l-isti’mâl*”, “*zarûrât*” gibi maddeleri de bu *muhalefete* sebep göstermişlerdir.²⁷

Önceleri nahiv ve hadis ilimlerinde kullanılan şâz, Kıraat ilmi açısından da önem arz etmektedir. İstilahın kıraat ilmindeki oluşum süreci, hadis ilmindeki serencamına benzemektedir. Zira önceleri *muhalefet* ve *teferrüd* manalarına haiz olan şâz kavramı, ilk olarak Ferrâ (ö.207/822) ve Ahfeş (ö.211/826) gibi kıraat bilginleri tarafından kullanılmıştır.²⁸ Mezkûr âlimlerin kullanımları da muhaddislerin dilindeki şâz ıstılahından belirgin izler taşımaktadır. Öyle ki Ferrâ bir âyet-i kerîmede

²¹ Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, thk. Mektebü Tahkîki’t Tûrâs (Beirut; Lübnan: Müessesetü’r Risâle, 1426), 334.

²² Muhammed b. Mûkrım b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1414), 3/3/495.

²³ Hâkim, *Müstedrek*, 390; Tirmizî, *Câmi’*, Fiten, 2167.

²⁴ Ebu’l Alâ Muhammed Abdurrahman el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahfezî bi şerhi Câmi’t-Tirmizî* (Beirut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, ts.), 10/6/322.

²⁵ Ekrem Râbih Bilömerî, *el-Hadisü’s-şâz inde’l-muhaddisîn* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1437), 56.

²⁶ Ebu’l Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Heyet (el-Heyetü’l Mısriyye, ts.), 3/1/98.

²⁷ Ethem Demir, “Arap Gramerinde Şâz Olgusu”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (25 Aralık 2019), 51-63.

²⁸ Mehmet Dağ, “Kıraat İlminde Şâz Kavramı”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* VII/2 (2007), 57-510.

geçen harfin okunuşu hakkında kıraat imamlarından Ebû Cafer'in (ö. 130/747-48) tek kaldığını "şuzûz" kelimesi ile ifade etmiştir.²⁹ Zamirden anlaşıldığı kadarıyla ifade, kıraatle ilgili olmayıp güvenilir bir âlim olan Ebu Cafer'i nitelemektedir.

Şâz kavramı hadis terminolojisinde ise, râvinin kendisinden daha güvenilir bir râviye veya râvîlere muhalefet etmesi olarak tanımlanmıştır. Buradaki üstünlük gerek sayıca çokluk gerekse adalet ve zabt yönünden daha iyi durumda olmak şeklinde izah edilmiştir.³⁰ Bu tarife istinaden sonraki dönem usûl eserlerinde bir hadisin şâz sayılabilmesi için teferrüd eden râvinin makbul olması ve rivayetinin kendisinden daha güvenilir olan râvinin rivayetine muhalif olması şart koşulmuştur.³¹ Söz konusu muhalefet de râviyi cerh etme sebeplerinden sayılmıştır.³²

Şâz hadis, senedde ve metinde olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Seneddeki şâz: "güvenilir bir râvinin, farklı sika râviler arasında meşhur olan senede muhalefet etmesi" şeklinde tanımlanmıştır. Metindeki şâz ise: "yine güvenilir bir râvinin, naklettiği hadisin lafızlarında kendisinden daha güvenilir bir râviye muhalefet etmesi" olarak tanımlanmıştır.³³

Seneddeki şâza örnek Tirmizî'nin kitabına aldığı, "أن رجلا مات على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم" "ولم يدع وارثا إلا عبدا هو أعتقه فأعطاه النبي صلى الله عليه وسلم ميراثه" hadisidir. Tirmizî bu rivayeti, Süfyan b. Uyeyne> Amr b. Dînâr> Avsece> İbn Abbâs (ra.) senedi ile tahric etmiştir.³⁴ Nesâî ise aynı rivayeti, İbn Cüreyc> Amr b. Dînâr> Avsece> İbn Abbâs (ra.) senedi ile kitabına almıştır.³⁵ Ancak güvenilir bir râvi sayılan Hammâd b. Zeyd, bu hadisi Amr b. Dînâr> Avsece tarikiyle: "ان رجلا..." şeklinde merfû olarak rivayet etmiştir.³⁶ Muhaddislerce Hammad b. Zeyd'in rivayeti şâz sayılmış ve "المحفوظ حديث ابن عيينة" tespitiyle mercûh senedin İbn Uyeyne tariki olduğunu ifade edilmiştir.³⁷

Metindeki şâza örnek: Muğire b. Şube'nin (ra.) rivayet ettiği ve birçok tarikten aynı lafızla nakledilen "أنه توضأ ومسح على خفيه" hadisidir.³⁸ Ancak hadisin râvîlerinden biri olan Abdurrahman b.

²⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ, *Meâni'l Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî (Mısır: y.y., ts.), 2/264.

³⁰ İbn Hacer el-Askalanî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbeti'l-fiker*, 71.

³¹ Mustafa Saîd el-Han, Bedî Seyyid el-Lahhâm, *el-Îzâh fî ulûmu'l-hadîsi ve'l-istilâh* (Dimeşk: Daru'l Beyrûtî, 1441), 168.

³² Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 204.

³³ el-Han, Bedî Seyyid el-Lahhâm, *el-Îzâh fî ulûmu'l-hadîsi ve'l-istilâh*, 169.

³⁴ Tirmizî, *el-Câmiû*, 2106

³⁵ Nesâî, *Süneni Kübrâ*, 6405.

³⁶ Nesâî, *Süneni Kübrâ*, 6410.

³⁷ Şemseddîn Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's Süne, 1424), 4/1/245.

³⁸ Hadisin bu lafzına ait senetlerin bazıları şu şekildedir:

1) Abbad b. Ziyâd, Nâfi b. Cübeyr> Urve b. Muğire> Muğire b. Şube (Abdurrezzak, 748; Buhârî, 182; Müslim, 274; Ebû Dâvûd, 151; Tirmizî, 98; Nesâî, 122)

2) İsmâil b. Muhammed> Hamza b. Muğire> Muğire b. Şube (Abdurrezzak, 749)

3) Katâde b. Dimâme> Zûrâre b. Evfa, Hasan el-Basrî> Muğire b. Şube (Ebû Dâvûd, 152) Aynı lafızla nakledilen senetlerin sayısını çoğaltmak da mümkündür.

Servân, pek çok rivayete muhalefet ederek³⁹ hadisi “أن رسول الله مسح على الجوربين والنعلين” lafzıyla nakletmiştir.⁴⁰

Meşhur muhaddis İbn Hacer el-Askalânî yaptığı tarifte şâz kavramı için keskin hatlar çizmeye çalışmış ve rivayetin şâz sayılabilmesi için teferrüd ve muhalefetin bulunması gerektiğini beyan etmiştir. Böylesi net bir kavramsal çerçeveyi ıstılahı ilk defa kullandığı belirtilen Şu'be b. Haccâc'ın (ö. 160/776) sözlerinde veya onu ilk tarif ettiği iddia edilen⁴¹ İmam Şâfiî'nin tanımlamasında müşahede etmek oldukça zordur. Nitekim İbn Hacer, şâz ile münker kavramlarını birbirinden ayırmış, şâzın râvisinin makbul (sika veya saduk) münkerin ise zayıf olması gerektiğini beyan etmiştir. Bu cihetle iki ıstılah arasında bir mantık terimi olan “umum husus min vech” ilişkisi olduğuna vurgu yapmıştır. Üstelik İbn Hacer bu iki kavramın aynı manada olduğunu iddia etmenin bir tür gaflet olduğunu söylemiştir.⁴² İbn Hacer'in öncesinde pek rastlanmayan efradını câmi ağyarını mâni sayılabilecek bu tarifi, sonraki dönem hadis usûlü müelliflerinin çoğu tarafından takip edilmiş, genellikle İbn Hacer'in çizdiği çerçeve ile yetinilmiştir. Buna ek olarak girişte zikredilen eserlerde mesele daha derin incelenmiş, ıstılahın ilk dönem kullanımları tahlil edilmiştir. Bu araştırmalar neticesinde tercihte bulunan muasır âlimler de bulunmaktadır.⁴³

Şâfiî Öncesi Şâz Kullanımı

Hicri ilk asırlardan itibaren âlimler, çoğunluk tarafından malum olmayan ve kıyıda kalmış rivayetlerden/bilgilerden sakındırmışlardır. Söz konusu nadir bilgileri bazen şâz lafzı ile bazen de *garîb* kavramı ile ifade etmişlerdir. Âlimlerin ilmin şâz olanından sakındırmalarına, çalışmanın girişinde zikredilen Muâviye b. Kurre ve İbrâhim b. Ebî Able misal olarak verilebilir. Buna ilaveten Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) insanları garîb hadislerin peşine düşmekten⁴⁴ sakındırdığı bilinmektedir.⁴⁵ Benzer ifadeler talebesi Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) da nispet edilmiştir.⁴⁶ Bu bağlamda Mâlik b. Enes (ö. 179/795): “Âlimlerin en şerlisi garîb olanı, en hayırlısı ise insanların rivayet ettiği zahir olanıdır.” demiştir.⁴⁷ Bu tür nakiller teferrüd etmiş her türlü bilgi ve rivayetin ilk dönem âlimler tarafından kerih görüldüğüne işaret etmektedir. Bu doğrultuda şâz kavramının da yalnızca böyle bir kerâhate mi işaret ettiği yoksa teknik bir manaya mı haiz olduğu tartışma konusu olmuştur. Zira hicri ilk üç asırda şâz kavramının nadiren (yaklaşık yirmi kez) kullanıldığı, dolayısıyla söz konusu kullanımların bir ıstılah

³⁹ el-Han, Bedî Seyyid el-Lahhâm, *el-Îzâh fî ulûmu 'l-hadîsi ve 'l-ıstılah*, 170.

⁴⁰ Ebû Dâvûd, 159; Tirmîzî, 99.

⁴¹ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 186.

⁴² İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü 'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti 'l-fiker*, 73.

⁴³ Bkz. Şerîf Hâtim el-Avnî, *el-Menhecü 'l-muktarah li fehmi 'l-mustalah*; Hamza el-Melibârî, *Nazârat cedîde fî ulumi 'l-hadîs*.

⁴⁴ “من طلب غريب الحديث كذب”

⁴⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi ' li-ahlâki 'r-râvî ve âdâbi 's-sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1983), 2/159.

⁴⁶ Ebû Ahmed b. Adî el-Cürçânî, *el-Kâmil fî duaafâi 'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed, Ali Mu'avvid (Beyrut; Lübnan: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 8/466.

⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi ' li-ahlâki 'r-râvî ve âdâbi 's-sâmi'*, 2/100.

sayılamayacağı iddia edilmiştir.⁴⁸ Buna karşın bahsi geçen dönemde Şâfî ve Ebû Bekr el-Esrem (ö. 261/874) gibi muhaddislerin şâz için kavramsal bir çerçeve çizip buna örnekler serdettikleri görülmektedir.⁴⁹

Şâz kavramının ilk kez Ebû Yûsuf tarafından kullanıldığı iddia edilse de⁵⁰ ondan daha önce Ebû Hanîfe'nin, Şu'be b. Haccâc'ın ve Süfyân es-Sevrî'nin bir rivayet tenkîdi olarak şâz kavramını kullandıkları görülmektedir.

Bahsi geçen kullanımlara misalen, Zeyd Ebû Ayyâş tarikiyle rivayet edilen hadiste Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle dedi: "Hz. Peygamber'e (as.) yaş hurmanın kuru hurma ile satılması soruldu. Bunun üzerine Rasûlullah: 'Yaş hurma kurduğunda eksilir mi?' diye sordu. Orada bulununlar 'evet' diyince bu satımı yasakladı."⁵¹ Bu rivayet için Ebû Hanîfe, "حديث شاذ لا يؤخذ برواية زيد أبي عياش" ifadelerini kullanarak şâz hükmü vermiş. Zeyd Ebû Ayyâş'ın bu rivayetinin delil alınmayacağını ifade etmiştir.⁵² Dalından taze alınmış yaş ürünlerin karşılında kuru olanların satışı ihtilaf konusu olmuştur. Cumhûr bu satışı caiz görmezken, Ebû Hanîfe ölçülerin eşit olması durumunda bu satışın caiz olacağı görüşündedir.⁵³ Hadisin ma'ruf fetvaya muhalif olması Ebû Hanîfe tarafından şâz lafzı ile tenkît edilmesine sebep olmuştur. Şuzûzun illeti ise Zeyd b. Ebû Ayyâş'ın teferrüdü olarak gösterilmiştir.⁵⁴

Ebu Hanîfe'ye yakın dönemde şâz kavramını kullanan bir diğer âlim de muhaddis Şu'be b. Haccâc'dır. Onun "لا يجينك الحديث الشاذ إلا من الرجل الشاذ" ifadesi birçok eserde nakledilmiştir.⁵⁵ Burada zikredilen şâzın muhaddislerin geneli tarafından bilinmeyen rivayetler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Şu'be'in bu sözünü naklettikten sonra İbrâhîm en-Nehâî'nin (ö. 261/874) "Onlar sözün ve hadisin garibinden hoşlanmazlardı." şeklindeki değerlendirmesine yer vermiştir.⁵⁶ Bu bağlamda Şu'be'nin "şâz adam" ifadesini "sıklıkla şâz ve garip hadisleri nakleden kimseler" olarak anlamak mümkündür. Muhaddisler hadis terminolojisinde 'ashâbu'l-garâib' olarak isimlendirilen bu râvîlerin rivayetlerine ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini ifade etmişlerdir.⁵⁷ Ne var ki birçok hadis talebesinin farklı olanı kıymetli zannetmek suretiyle (حب الإغراب) meşhur olanları terk edip garîb ve şâz rivayetlere, marûfu bırakıp münkere yönelmesi şikâyet konusu olmuştur. Öyle ki bu kişiler zayıf ve cerh edilmiş râvîlerden sadır olan kusurlu rivayetlerle iştilal etmeleri sebebiyle sabit rivayetlerden kaçınıyor, sahih hadislere burun kıvrır hale gelmişlerdir. Hâtib el-Bağdâdî bu durumu,

⁴⁸ eş-Şerîf Hâtîm b. Alî el-Avnî, *Şerhu'l-Mûkaza* (Dîmeşk: Dâru'l-Mî'râc, 1443), 317.

⁴⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hânî el-Esrem, Abdullah b. Ahmed el-Mansûr, *Nâsihu'l-hadîs ve mensuhih*, 1999, 181.

⁵⁰ Hâbil Nazlıgöl, *İmam eş-Şâfî'nin Hadis Kültürümüzdeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 1993), 238.

⁵¹ Tirmizî, Câmi' 2/509, Buyû', 1225; Ebû Dâvûd, Sünen, 3/257, Buyû', 3359.

⁵² Ebû Abdillâh Hüseyin es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 26.

⁵³ Celal Yeniçeri, "Müzâbene", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

⁵⁴ Adnan Ali el-Hıdır, *Mustalahu'l-hadîs gable't-tasnîf* (Şam: Şam Üniversitesi, Doktora, 2015), 485.

⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, 140.

⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, 141.

⁵⁷ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve münzilü'l-ilbâs*, thk. Abdurrahman b. Ahmed el-Hindâvî (el-Mektebetu'l-Asriyye, 1420), 2/1/228.

talebelerin rical ilmindeki eksikliklerine ve öğrenme hususunda yeteri kadar hırslı olmamalarına bağlamaktadır.⁵⁸

Ebû Hanîfe'nin talebesi Ebû Yûsuf da benzer şekilde şâz kavramını kullanmıştır. Evzâî'nin (ö. 157/774) "iki ata pay verilir, daha fazlasına verilmez. İlim ehli bu görüştedir ve imamlar böyle amel etmişlerdir." sözü üzerine Ebû Yûsuf, Resûlullah'ın (as.) iki ata pay verdiğiğine dair sadece bir rivayetin bulunduğunu söylemiştir. Ardından "وكان الواحد عندنا شاذاً" diyerek söz konusu rivayetin delil olmayacağını ifade etmiştir. Akabinde Evzâî'nin sözlerine istinaden "Bununla amel eden âlim veya bu görüşte olan ilim ehli kimdir?" diye sorarak itiraz etmiştir.⁵⁹ Müellif, yine aynı eserde (âlimlerden) çoğunluğun bildiği hadislere sarılmayı, şâz olanlardan ise sakınmayı⁶⁰ tavsiye etmektedir.⁶¹ Ebû Yûsuf'un da hocası Ebû Hanîfe'ye benzer şekilde, ma'ruf fetvaya uymayan, ulemanın geneline malum olmayan, Kur'an ve sünnete muvafık olmayan rivayetleri şâz olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.⁶²

Aynı dönemde şâz kavramını kullanan müelliflerden biri de Abdurrahman b. Mehdî'dir. Ondan "لا يكون إماماً في العلم من أخذ بالشاذ من العلم" "Şâz ilmi alan kimse bu ilimde imam olamaz." şeklindeki ifade pek çok usûl ve şerh kitabında nakledilmiştir.⁶³ Müellif ilimde imâmet makamına erişemeyecek kimseleri sayarken ilk sıraya şâz ilmin peşinde olan kişiyi koymuştur. Ayrıca yukarıdaki ifadesinin peşi sıra süzgeçten geçirmeden herkesten rivayette bulunan ve duyduğu her şeyi rivayet eden kişinin de ilimde imam olamayacağını ifade etmiştir.⁶⁴ İmam tabiri hem İslâmî ilimlerin genelinde hem de hadis ilminde, alanın otorite şahısları için kullanılmıştır. Hususiyetle hadis ilminde imam sayılan zevâtın hadisler hakkında verdikleri hükümler delil kabul edilmektedir.⁶⁵ Abdurrahman b. Mehdî de şâz ilme talip olan kimsenin bu mertebeye ulaşmasının muhal olduğunu söylemiştir. Buradan hareketle İbn Abdilber (ö. 463/1071) de Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) şâz ilmi terk etmek, râvileri detaylı incelemeye tâbi tutmak ve sağlam bir hafızaya sahip olmak gibi hususlarda seçkin bir şahsiyet olduğunu, bu sebeple imamlık makamını elde ettiğini ifade etmiştir.⁶⁶

Şâfiî'nin muasırı sayılan, Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805) de şâz kavramını rivayet tenkîdinde kullanan âlimler arasındadır. Şeybânî'nin şâz anlayışı da mensup olduğu ekolün diğer kurucu imamları, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ile benzerlik göstermektedir. Şâz kavramını ilk kullanan âlimlerden sayılan Şeybânî,⁶⁷ Abdullah b. Mes'ud'un şartlı

⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, 141.

⁵⁹ Yakûb b. İbrâhîm Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Haydarabad: İhyâu'l-Meârifî'n-Nu'mâniyye, ts.), 41.

⁶⁰ عليك من الحديث بما تعرف العامة، وإياك والشاذ منه

⁶¹ Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, 24.

⁶² Ebû Yûsuf, *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*, 31.

⁶³ Ebû Muhammed er-Râmehurmûzî, Muhammed Accâc el Hatîb, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r râvî ve'l-vât* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404), 205.

⁶⁴ Ebû Amr İbn Abdilber, *et-Temhîd*, thk. Beşar Avvâd (Londra: Müessesetü'l-Furkân, 1439), 1/681.

⁶⁵ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 161.

⁶⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 1/681.

⁶⁷ Ramazan Doğanay, *Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şâfiî ile Şeybânînin Rolü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2023), 313.

olarak satın aldığı bir cariye için Hz. Ömer'in "Başka birinin şartı bulunan biriyle ilişkiye girmeni hoş karşılamam" dediğini nakleder.⁶⁸ Şeybânî bu rivayeti naklettikten sonra Hz. Ömer'in hadisinin daha sağlam olduğunu, Allah Resûlü'nün (as.) bâtili emretmesinin mümkün olmadığını dolayısıyla hadisin şâz olduğunu beyan etmiştir. Buradan hareketle Allah Resûlü'nün (as.) genel teâmülüne ters düşen rivayetlerin Şeybânî tarafından şâz olarak nitelendiği anlaşılmaktadır.⁶⁹ Bu bağlamda Şeybânî'nin şâz değerlendirmesinin metne yönelik, Şâfiî'nin şâz ifadesinin ise senede yönelik olduğu iddia edilmiştir.⁷⁰

İmam Şâfiî'nin Şâz Kullanımı

İmam Şâfiî'nin hadis ilmindeki yeri çalışmanın girişinde ana hatlarıyla zikredilmişti. Bu bağlamda Şâfiî'nin genelde hadis istilahlarına dair yaptığı değerlendirmeler, özeldense şâz kavramı için yaptığı tanım hadis usûlü açısından önem kazanmaktadır. Sonraki dönemde mezkûr kavram etrafında dönen tartışmalara bakıldığında, istilahın tohumunu Şâfiî'nin attığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim ilk şâz tarifi de müellife nispet edilmiştir.⁷¹

Şâz kavramı hakkında Şâfiî şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "ليس الشاذ من الحديث أن يروي الثقة " ما لا يرويه غيره, هذا ليس بشاذ إنما الشاذ أن يروي الثقة حديثا يخالف فيه الناس, هذا الشاذ من الحديث

"Şâz hadis, güvenilir râvinin bir rivayeti münferiden nakletmesi değildir. O (şâz) güvenilir râvinin sair insanlara muhalif bir biçimde naklettiği rivayettir."⁷²

Şâfiî'ye ait olan bu ifadeler sonraki dönemde çeşitli tartışmalara kapı aralamıştır. Bu tartışmaları adım adım izlemek gerekirse ilk olarak şâz hakkında söylenen bu ifadelerin bir tanım mı yoksa bir itiraz mı olduğuna bakılmalıdır. İkinci olarak da eğer Şâfiî sözlerini bir tanım kabilinden sarf ettiyse, hadis âlimlerinin onun tanımını etrafında yürüttüğü zihinsel çabanın analiz edilmesi gerekmektedir. Tanımda dikkat çeken iki önemli husus teferrüd ve muhalefettir. Açıkça görüldüğü üzere râvinin rivayetinde yalnız kalması (teferrüd) Şâfiî'ye göre hadisi şâz olarak nitelemek için tek başına yeterli bir sebep değildir. Ona göre hadisin şâz kapsamına girebilmesi için teferrüde ek olarak muhalefetin de vuku bulması gerekir. Şâfiî'nin tarifine yöneltile itirazların odağında da bu husus bulunmaktadır. Örneğin Hâkîm en-Nîsâbü'rî şâzın: "güvenilir râvilerin tek başına rivayet ettiği, mütâbiî bulunmayan hadis"⁷³ olduğunu söyledikten sonra Şâfiî'nin şâz tanımına da yer vermiş ancak herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Benzer şekilde hadis âlimi Ebû Ya'lâ el-Halîlî (ö. 446/1055) de Şâfiî'nin tanımına temas ettikten sonra şâzı: "tek bir isnadı bulunan, râvisi de güvenilir olsun veya olmasın bu isnatla ferd kalan

⁶⁸ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Haydarabad: Dairatü'l-Maarif, 1973), 4/205.

⁶⁹ Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 218.

⁷⁰ Doğanay, *Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şâfiî ile Şeybânî'nin Rolü*, 315.

⁷¹ Nâdir b. Senûsî el-Ümrânî, *Garâinü'l-cerh fi'l-mahfûz ve's-şâz* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1438), 26; Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 186.

⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, 141; Hâkîm en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, 119.

⁷³ Hâkîm en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, 119.

hadis” şeklinde tarif etmiştir.⁷⁴ Ancak bu iki görüş daha sonra eleştirilmiş, teferrüdün tek başına şüzüz sebebi sayılamayacağı beyan edilmiştir.

İbn Salâh, usûlünde bahsi geçen üç hadis âliminin görüşlerini naklettikten sonra konu hakkında çeşitli izahatta bulunmuştur. Teferrüdün mutlak zafiyet sebebi olamayacağını “Niyet Hadisi” başta olmak üzere çeşitli hadisleri örnek göstererek açıklamış, bu hadislerin bazı tabakalarında râvilerinin tek kaldığını ancak sıhhatlerinde bir sorun olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Sahîhayn’ın da bu durumda olan hadislerle dolu olduğunu beyan etmiştir.⁷⁵

Burada ele alınan teferrüd hususunun Şâfiî’nin şâz kullanımı özelinde olduğu hatırd tutulmalıdır. Zira mütekaddim âlimlerin geneli, mütabî olmayan ferd hadisi kerih görmüşler ve onun illetli olabilme ihtimalini daima göz önünde bulundurmışlardır. Nitekim “لكل حديث نقد خاص” kaidesinin bir neticesi olarak ittifakla sika sayılan birçok râvinin teferrüd ettiği hadisleri reddetmişlerdir.⁷⁶

Teferrüd ve muhalefet etrafında cereyan eden mülahazaların yanı sıra, Şâfiî’nin şâz tanımının hem senedi hem de metni ihtiva edebileceği belirtilmiştir.⁷⁷ Elbette bu kısa tanımdan detaylı çıkarımlar yapmak sıhhatli sonuçlar vermeyecektir. Ancak tanımda temas edilen muhalefetin, metin tenkîdine kapı aralayabileceği düşünülmüştür.⁷⁸ Nitekim şâz, metin tenkîdi başlığı altında incelenmiş ıstıhlardan biridir.⁷⁹

Şâfiî’nin şâz kavramı hakkındaki değerlendirmelerinin bir tarif mi yoksa itiraz mı olduğu konusunda çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Bu fikir ayrılığının burada zikredilmesindeki gaye, Şâfiî’nin beyanı üzerinde birçok değerlendirmenin yapıldığını, dolayısıyla ilgili beyana tarif demenin mümkün ve isabetli olabileceğini göstermektir.

Şâfiî’nin şâz kavramı için bir tarif yapmadığı iddiasına iki açıklama getirilmiştir. Bunlardan ilkinde göre, şâz kavramı muhaddislerin dilinde sıkça kullanılan bir ıstılah değildir. Binaenaleyh Şâfiî’nin sözleri üzerine ıstılah inşa etmek doğru olmayacaktır. İkincisine göre ise Şâfiî’nin bu sözleri namazların cemedilmesi ile ilgili hadisi “إنه شاذ” ifadesiyle reddeden Hanefilere itiraz kabilinden söylediği ifade edilmiştir. Buradan hareketle onun sözleri bir kavramın tarifi değil, teferrüdü şüzüz kabul edip red sebebi sayan bir anlayışa itiraz kabilindedir. Çünkü ona göre namazların cem’i rivayetini râvinin âdil ve zâbit bir kimse olmasına rağmen yalnızca tek kalması sebebiyle terk etmek doğru değildir. Ancak Şâfiî hadisin sika olan farklı râvilerin rivayetlerine muhalefet etmesi durumunda reddedilebileceğini savunmaktadır. Bu görüşü savunan âlimler nezdinde bir hadis usûlü terimi olarak bilinen şâz kavramı, dördüncü asra kadar tarif edilmemiş, ilk tarifi Hâkim tarafından “mutlak teferrüd” şeklinde yapılmıştır.⁸⁰

⁷⁴ Ebu’l Ya’lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fi ma’rifeti ulemâi’l-hadis*, thk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 1/176.

⁷⁵ Ebû Amr İbn Salâh, *Ma’rifetü envâ’i ulûmi’l-hadis*, thk. Nüreddîn İtr (Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 1406), 79.

⁷⁶ el-Hanbelî, *Şerhu ileli’t-Tirmîzî*, 2/582.

⁷⁷ el-Muhammedî, *eş-Şâz ve’l-münker ve ziyadetü’s-sika*, 106.

⁷⁸ Muhittin Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar: İlet ve Şâz* (Ankara: İSAM, 2016), 78.

⁷⁹ Talat Sakallı, *Hadis Tenkîdi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 119.

⁸⁰ el-Avnî, *Şerhu’l Mûkaza*, 318-320.

Şâfiî'nin şâzla ilgili değerlenmesinin ıstılâhî değil, lugavî olduğu savına farklı bir gerekçe daha sunulmuştur. Buna göre Şu'be b. Haccâc'ın şâz kavramını Şâfiî'den önce kullandığı bilinmektedir. Eğer bir kavramı kullanmak tanım addedilecekse şu hâlde Şu'be, Şâfiî'den önce yaşadığı için onun ifadeleri bu minvalde ele alınmalıdır. Eğer Şu'be'nin şâz kavramını kullanması lugavî olarak değerlendiriliyorsa Şâfiî'nin kullanımını da yine aynı şekilde düşünölmelidir. Şu'be, şâz hadisin şâz kimselerden geleceğini ifade ettiğinden şâzı sadece zayıf râvînin muhalefeti olarak anlamak daha sağlıklı olacaktır.⁸¹

Yukarıdaki iddialara muhtelif veçhelerden cevaplar verilmiştir. Şâfiî'den sonra hem Şâfiîler hem de diğer mezheplere mensup olan bazı hadis âlimleri bu kullanımın lugavî olduğu iddiasını reddetmişlerdir. Ayrıca tarifte yer alan: “الحديث”, “الثقة”, “التقات”, “يروى”, “روايتهم” gibi kavramlar kullanıldıkları siyakla beraber düşünöldüğünde ifadelerin bir tarif sayılmaması mümkün değildir. Ayrıca sayısız hadis âliminin ilgili ıstılâhı izah ederken bu ifadelerle iltizam etmesi de onun tarif saymak için yeterlidir.

Şâfiî Sonrası Şâz Kavramı

İmam Şâfiîden sonra şâz kavramı, hadis usûlü eserlerinde kayda geçirilmeden önce farklı muhaddisler tarafından bir rivayet tenkît lafzı olarak kullanılmıştır. Bazı çalışmalarda bu kullanımlar ve müteahhir dönem şâz tarifleri dört başlık ile tasnif edilmiştir. Bunlar: Mutlak olarak teferrüt, güvenilir râvînin teferrüdü, güvenilir râvînin kendisinden evla olana yahut daha kalabalık bir râvî grubuna muhalefeti ve münker kavramının mürâdifi şeklindedir.⁸²

Şâz kavramının ma'rûf fetvaya ve ilgili meseledeki diğer hadislerle aykırı rivayetler için kullanılmasına Şâfiî ile muasır sayılabilecek müelliflerde rastlanmaktadır. Örneğin İbn Medîni (ö. 234/848), ma'rûf fetvaya aykırı gördüğü bir rivayet için “إسناد حسن ولكنه شاذ غير معروف” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁸³ İlgili rivayet, gusûl abdestinin sadece inzâl gerçekleştiğinde vacib olacağına işaret etmektedir. Oysa ma'rûf fetva, inzâl olmasa da cinsel birleşmenin (duhul) guslü gerektirdiği şeklindedir. Müellifin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere söz konusu tenkîdin senetten ziyade metne yönelik olduğu görölmektedir.

Benzer şekilde Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de Esmâ bnt. Umeys'den rivayet edilen bir hadisi: “إنه من الشاذ المطرح” ifadeleri ile tenkît etmiştir. Söz konusu hadis ölünün ardından tutulan yas süresinin sınırlandırılması ile alakalıdır. Konuya dair diğer hadislerle muhalefet etmesinden ötürü Ahmed b. Hanbel'in ilgili hadis için şâz değerlendirmesinde bulunduğu öne sürölmüştür.⁸⁴

Bir diğer şâz tanımı da teferrüdün merkeze alınarak yapılmasıdır. Nitekim muhaddislerin ferd ve garîb hadislerden kaçındıkları bilinmektedir.⁸⁵ Bu bağlamda sika râvînin veya (güvenilirlik durumu

⁸¹ el-Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyadetü's-sika*, 106.

⁸² el-Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyadetü's-sika*, 86; Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar: İlet ve Şâz*, 88.

⁸³ Ebû Amr İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421), 1/270.

⁸⁴ el-Hanbelî, *Şerhu ileli't-Tirmîzî*, 2/624.

⁸⁵ Yûsuf İbn Abdilhâdi, *Siyerü'l-hâs ila ilmi't talâki's-selâs*, thk. Saffet Abdülhâdi (Daru'n-Nevâdir, 2007), 436.

fark etmeksizin) râvînin teferrüdünün şâz sayıldığı olmuştur. Ebû Dâvûd'un "لا يحتج بالحديث الذي قد احتج" "به إذا كان الحديث غريبا شاذا" şeklindeki ifadesi⁸⁶ bu anlayışa erken dönemden misal getirilebilir. Zira müellif garîb rivayetlerin mutlaka bazı âlimler tarafından tenkît edildiğini, dolayısıyla bu tür rivayetlerin delil sayılamayacağına dikkat çekmiştir.

Sonraki dönemde şâz kavramı, Hakîm en-Nîsâbü'rî tarafından teferrütle tarif edilmemiştir. Nitekim şâzı, hadis usûl eserlerinde ilk kez onun tanımladığı söylenmiştir.⁸⁷ Hâkim'e göre şâz hadis: "güvenilir bir râvînin tek başına rivayet ettiği ve mütabîi olmayan hadis"tir.⁸⁸ Bu tanım ilk bakışta şâz kavramının mutlak surette sika râvînin teferrüdünü ifade etmektedir. Ancak Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde ve *Ma'rife*'sinde şâz hadis bağlamında verdiği misaller, tarifin farklı manalarda anlaşılmasına ve bazı soru işaretlerinin oluşmasına kapı aralamıştır.⁸⁹

Hâkim'den sonra öğrencisi Hâlîlî hocasının şâz tarifini biraz daha genişletmiş, sika olmayan râvînin teferrüdünü de şâz kapsamına dahil etmiştir. Ona göre şâz hadis: "Râvîsi sika olsun veya olmasın bir tek isnadı olan" hadistir. Şayet râvîsi sika değilse rivayet kabul edilmez ve merdûd sayılır. Ancak râvî güvenilir ise rivayeti yine delil kabul edilmez ve tevakkuf edilir.⁹⁰

Şâz kavramı için yapılan tanımlar ve tartışmalar yukarıdakilerle sınırlı değildir. Ancak bu çalışmada dikkat çekilen nokta Şâfî'nin ilgili kavram üzerindeki etkisidir. Şâz kavramının "sika râvînin evla olana muhalefeti" şeklinde tanımlanması ilk olarak İbn Hacer el-Askalânî'ye nispet edilse de⁹¹ müellif (İbn Hacer) bu tanımı Şâfî'ye nispet etmiş ve şâzın Şâfî'nin tarif ettiği şekilde tanımlanmasının en uygun olacağını belirtmiştir.⁹²

Müteahhir âlimlerin birçoğu tarafından takip edilen bu şâz tarifini, Şâfî'ye yakın sayılabilecek bir dönemde Ebû Bekr el-Esrem de yapmıştır. Müellif hadis ilmine dair pek çok meseleyi ihtiva eden *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh* adlı eserinde (Mûsâ b. Ali> Babası>Ukbe b. Âmir senediyle) Ukbe b. Âmir'in şu rivayetine yer vermiştir: "Resûlullah (as.) şöyle buyurdu: 'Arafat günü ve teşrik günleri yeme içme günleridir.'⁹³ el-Esrem, bu hadisin konu ile alakalı diğer rivayetlere muhalif olduğunu beyan etmiş ve: "يوم عرفة" lafzının yalnızca Mûsâ b. Ali'nin rivayetinde bulunduğunu söylemiştir. Mûsâ b. Ali'nin bu rivayette teferrüd ettiğine işaret eden el-Esrem, hâfızlardan da böyle hataların sâdır olabileceğine "الواحد الشاذ" kelimesi ile işaret etmiştir. Ayrıca müellif sayıca çok olan tariklerin, şâz ve tek kalan rivayete göre daha kuvvetli olacağını açıkça ifade etmiştir.⁹⁴ Ebû Bekr el-Esrem bahsi geçen rivayete

⁸⁶ Süleyman b. Eş'as Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ Ehli Mekke*, thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beyrut: Daru'l-Arabiyye, ts.), 29.

⁸⁷ Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar: İlet ve Şâz*, 79.

⁸⁸ Hakîm en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 119.

⁸⁹ İlgili misaller ve detaylı izahlar için bkz. Abdulcevâd Hamâm, *et-Teferrüd fi rivâyeti'l-hadîs*, 357.

⁹⁰ el-Halîlî, *el-İrşâd fi ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, 1/176.

⁹¹ el-Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, 98.

⁹² Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalanî, *en-Nüket alâ kitabi İbni's-Salâh*, thk. Rebi b. Hâdî el-Medhalî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1984), 2/671.

⁹³ Ebû Dâvûd, 2419; Tirmîzî, 773; Nesâî, 3004.

⁹⁴ el-Esrem, Abdullah b. Ahmed el-Mansûr, *Nâsihu'l-hadîs ve mensuhuh*, 181.

verdiği şâz hükmünün yanında ilgili kavramı daha detaylı biçimde tanımlamıştır: “Bize göre şâz hadis, bir başkasına muhalif olan (rivayettir). Yoksa hiç kimsenin benzerini söylemediği ama kimsenin de muhalif olmadığı yalnız kalmış (haber) demek değildir.”⁹⁵ el-Esrem’in şâz için çizdiği bu kavramsal çerçeve, eş-Şâfiî’nin şâz tarifine muvafakat etmektedir. Zira o da Şâfiî gibi rivayeti şâz saymak için teferrüdün yeterli olmadığını, bununla beraber muhalefetin de bulunması gerektiğinin altını çizmiştir.

İlk hadis usûlü müellifleri başta olmak üzere, Şâfiî’nin şâz tarifini birçok hadis âlimi muhtelif senedlerle nakledilmiştir. Hâkim en-Nisâbüri,⁹⁶ el-Halîlî,⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî,⁹⁸ İbn Salâh,⁹⁹ Nevevî,¹⁰⁰ bu âlimlerden bazılarıdır. Söz konusu tarife, müellifin eserlerinde rastlanmasa dahi ondan yapılan çok sayıda nakil, tarifi Şâfiî’ye nispetini kuvvetlendirmektedir.¹⁰¹

Şâfiî’nin tanımına dair değerlendirmeler ve tartışmalar, çalışmanın ilgili bölümünde zikredildiği için sonraki tartışmalara yeniden yer verilmeyecektir. Nitekim tarif, muhtelif yönlerden izah edilmiş, diğer bazı usûl âlimleri ile farkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Örneğin Beyhâkî (ö. 458/1066), Şâfiî’nin iki rivayet arasında hıfz açısından daha üstün ve sayı açısından daha fazla olanı tercih ettiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Şâfiî nezdindeki şâz ve mahfuzu izah etmektedir.¹⁰² Bunun yanında birçok hadis âlimi Şâfiî’nin tarifinin isabetli olduğu ifade etmiş ve en uygun şâz tarifinin Şâfiî’nin tanımlaması olduğunu beyan etmiştir. İbn Hacer el-Askalânî,¹⁰³ Sehâvî,¹⁰⁴ İbn Hacer el-Heytemî,¹⁰⁵ bu âlimlerden bazılarıdır. Şâzı Şâfiî’nin tarif ettiği gibi “sikanın evla olana muhalefeti” şeklinde tarif eden eski ve muasır usûl kitapları da bu veciz çalışmada zikredilemeyecek kadar fazladır.¹⁰⁶

Şâfiî’nin tanımı üzerine yapılan bu değerlendirmeler ve birçok âlimin ona atıf yaparak şâzı tarif etmesi, müellifin şâzın ıstılahlaşmasındaki rolünü ortaya koymaktadır.

Sonuç

Hadis ıstılahlarının birçoğunda olduğu gibi şâz kavramı da ilk dönemlerde “nadir ve bilinmeyen” şeklindeki sözlük manalarında kullanılmıştır. Daha sonra hadis münekkitlerinin muhtelif

⁹⁵ A.g.e., 181.

⁹⁶ Hâkim en-Nisâbüri, *Ma’rifetü ulûmi’l-hadis*, 119.

⁹⁷ el-Halîlî, *el-İrşâd fi ma’rifeti ulemâi’l-hadis*, 1/176.

⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*, 141.

⁹⁹ İbn Salâh, *Ma’rifetü envâ’i ulûmi’l-hadis*, 76.

¹⁰⁰ Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi’l-hakâik* (Medine: Mektebetü’l-Îmân, 1408), 1/213.

¹⁰¹ Abdulcevâd Hamâm, *et-Teferrüd fi rivâyeti’l-hadis*, 332.

¹⁰² Ebû Bekir Ahmed el-Beyhâkî, *el-Kirâatü halfe’l-imâm*, thk. Muhammed b. es-Saîd İbn Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405), 138.

¹⁰³ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ kitabi İbni’s-Salâh*, 2/261.

¹⁰⁴ es-Sehâvî, *Fethu’l muğis bi şerhi elfiyeti’l hadis*, 4/1/249.

¹⁰⁵ Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü’l-muhtâc fi şerhi’l-Minhâc* (Mısır: el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, 1983), 2/357.

¹⁰⁶ es-Suyûtî, *Tedribu’r-râvî fi şerhi Takribu’n-Nevâvî*, 1/267; Muhammed b. İsmâil Emîr es-San’ânî, *Tavdîhu’l-efkâr li meânî Tenkîhi’l-enzâr*, thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed (Lübnan; Beyrut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 1997), 1/340; el-Han, Bedî Seyyid el-Lahhâm, *el-Îzâh fi Ulûmu’l Hadisi ve’l Istulâh*, 168; Mahmûd et-Tahhân, *Teyyîru’l-mustalahil’l-hadis* (Riyad: Mektebetü’l-Me’ârif, 2010), 123; İsmail Lütfî Çakan, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 125; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 187.

rivayetlere şâz hükmü vermeleri ve şâzi farklı şekillerde değerlendirmeleri kavramın ıstılahlaşma sürecini oluşturmuştur.

Tıpkı diğer bazı hadis terimleri gibi şâz kavramının da hadis usûlü kitaplarındaki şekliyle tarif edilmesinde İmam Şâfiî'nin rolü oldukça önemlidir. Zira Şâfiî, Ehl-i Hadis ekolünün kurucularından sayılmış ve hadis ilimlerinin oluşum sürecinde iz bırakan eserler vermiştir. Şâz kavramı müellife nispet edilen tarif merkeze alınarak incelenmiş ve Şâfiî'in kavram üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Şâz kavramının ilk asırlarda sık kullanılmadığı görülmektedir. Bu durum söz konusu kullanımların bir ıstılah hüviyetinde olup olmadığını tartışma konusu yapmıştır. Şâfiî'den önce Ebû Hanîfe, Şu'be b. Haccâc, Ebû Yusûf gibi âlimlerin şâzi rivayet tenkîdinde kullandıkları görülmektedir. Hanefî mezhebi kurucu imamlarının dilinde genel teamüle ve ma'rûf fetvaya muğayir rivayet manasındaki şâzın hadis âlimlerinin kullanımında bilinmeyen, mütâbiî olamayan rivayet manasını hâiz olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kavramın Şâfiî ile beraber kavramsal bir nitelik kazandığı anlaşılmaktadır. Zira müellif, yaptığı tarifte her münferid rivayetin şâz olmayacağını ifade etmiş, hadisin şâz sayılabilmesi için muhalefet gibi ilave şartlar öne sürmüştür. Daha sonraları Şâfiî'nin bu ifadeler ile kastının bir kavram tanımı yapmak değil, Hanefîlerin şâz anlayışına itiraz etmek olduğu iddia edilmiştir. Ancak makalede bu iddianın hangi gerekçelerle isabetli olmayacağını ifade etmeye çalışılmıştır.

Hadis usûl eserleri yazılıncaya dek şâz kavramı hadis âlimleri tarafından muhtelif manalarda kullanılmaya devam etmiştir. Râvînin rivayetinde tek kalması ve sika râvînin münferiden rivayette bulunması bu manalara misal verilebilir. Sonraki dönemde İbn Hacer el-Aslakânî ile şâz, hadis usûlü eserlerinin büyük çoğunluğunda “sikanın daha evla olana muhalefeti” şeklinde tanımlanmıştır. İlk olarak Şâfiî'ye nispet edilen bu tarif, birçok muhaddis tarafından usûl eserlerinde takip edilmiştir. Şâz konusunda isabetli tarifi Şâfiî'ye ait olduğu pek çok müellif tarafından vurgulanmıştır. Tüm bunlar aynı zamanda Şâfiî'nin şâz kavramı hakkında söylediklerinin bir tarif olduğuna işaret etmektedir.

Kaynakça

- Abdulcevâd Hamâm. *et-Teferrüd fi rivâyeti'l-hadîs*. Beyrut; Lübnan: Daru'n-Nevâdir, 1. Basım, 2008.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-. *Keşfü'l-hafâ ve münzilü'l-ilbâs*. thk. Abdurrahman b. Ahmed el-Hindâvî. el-Mektebetu'l-Asriyye, 1. Basım, 1420.
- es-Sanânî, Muhammed b. İsmâîl Emîr. *Tavdîhu'l-efkâr li meânî Tenkîhi'l-enzâr*. thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed. Lübnan; Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Avnî, eş-Şerîf Hâtim b. Ali el-. *Şerhu'l Mûkaza*. Dimeşk: Dâru'l-Mi'râc, 2. Basım, 1443.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 9. Basım, 2016.
- Bayraktutar, Muammer. “İmam Şâfiî'de Hadisleri/Sünneti Anlama ve Değerlendirmede Temel Yaklaşımlar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2009), 84.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed. *el-Kırâatü halfe'l-imâm*. thk. Muhammed b. es-Saîd İbn Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1405.

- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed el-. *Menâkîbü'ş-Şâfiî*. thk. Ahmed Sakr. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâri't Tûrâs, 1. Basım, 1390.
- Bilömerî, Ekrem Râbih. *el-Hadîsü'ş-şâz inde'l-muhaddisîn*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1437.
- Cürcânî, Ebû Ahmed b. Adî el-. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed, Ali Mu'avvîd. Beyrut; Lübnan: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Dağ, Mehmet. "Kırâat İlminde Şâz Kavramı". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* VII/2 (2007), 57-510.
- Demir, Ethem. "Arap Gramerinde Şâz Olgusu". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (25 Aralık 2019), 51-63.
- Doğanay, Ramazan. *Hadis İlminin Teşekkül Sürecinde Şâfiî ile Şeybânînin Rolü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2023.
- Düzenli, Muhittin. *Hadislerde Gizli Kusurlar: İlet ve Şâz*. Ankara: İSAM, 2. Basım, 2016.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as. *Risâletü Ebî Dâvud ilâ Ehli Mekke*. thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: Daru'l-Arabiyye, ts.
- Ebû Yûsuf, Yakûb b. İbrâhîm. *er-Red alâ Siyeri'l-Evzâî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Haydarabad: İhyaü'l-Meârifî'n-Nu'mâniyye, 1. Basım, ts.
- Esrem, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hânî el-, Abdullah b. Ahmed el-Mansûr. *Nâsihu'l-hadîs ve mensuhih*, 1999.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî. Mısır: y.y., ts.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsu'l-muhît*. thk. Mektebü Tahkîki't Tûrâs. Beyrut; Lübnan: Müessesetü'r Risâle, 1426.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*. thk. es-Seyyid Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1397.
- Halîlî, Ebu'l Ya'lâ el-. *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*. thk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409.
- Han, Mustafa Saîd el-, Bedî Seyyid el-Lahhâm. *el-Îzâh fî ulûmi'l-hadîsi ve'l-istilâh*. Dimeşk: Daru'l Beyrûtî, 2. Basım, 1441.
- Hanbelî, Zeynuddîn Abdurrahman İbn Receb. *Şerhu ileli't-Tirmîzî*. thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1. Basım, 1407.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd et-Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1983.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Haydarâbâd: Câmi'atu Dâiratü'l-Maârif, 1. Basım, 1357.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşâr Avvâd. 16 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslamî, 1. Basım, 2002.
- Hıdır, Adnan Ali. *Mustalahu'l-hadîs gable't-tasnîf*. Şam: Şam Üniversitesi, Doktora, 2015.
- İbn Abdilber, Ebû Amr. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed Ata. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, 1. Basım, 1421.
- İbn Abdilber, Ebû Amr. *et-Temhîd*. thk. Beşâr Avvâd. Londra: Müessesetü'l-Furkân, 1. Basım, 1439.
- İbn Abdilhâdî, Yûsuf. *Siyerü'l-hâs ila ilmi't talâki's-selâs*. thk. Saffet Abdülhâdî. Daru'n-Nevâdir, 2007.
- İbn Asâkîr, Ebu'l-Kâsım Ali. *Târîhu Medîneti Dimeşk*. thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd el-Ömerî. Dâru'l-Fikr, 1410.
- İbn Cinnî, Ebu'l Feth Osmân. *el-Hasâis*. thk. Heyet. el-Heyetü'l Mısriyye, 4. Basım, ts.
- İbn Hacer el-Askalanî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi şerhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1. Basım, 1390.
- İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed. *en-Nüket alâ kitabi İbni's-Salâh*. thk. Rebi b. Hâdî el-Medhalî. 2 Cilt. Medine: İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1. Basım, 1984.
- İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Nüzhetü'n-nazar fî tavidhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nüreddîn İtr. Dimeşk: Matbatü's Sabah, 3. Basım, 1421.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1983.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Salâh, Ebû Amr. *Ma'rifetü envâ'i ulûmi'l-hadîs*. thk. Nüreddîn İtr. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406.
- Melîbârî, Hamza Abdullah. *Nazarât cedîde fî ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 2. Basım, 2003.
- Muhammedî, Abdükâdir b. Mustafa. *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyadetü's-sika*. Lübnan: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1. Basım, 1426.
- Mübârekfûrî, Ebu'l Alâ Muhammed Abdurrahman. *Tuhfetü'l-ahfezî bi şerhi Câmî't Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, ts.
- Nazlıgül, Habil. *İmam eş-Şâfi'nin Hadis Kültürümüzdeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 1993.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref. *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1. Basım, 1408.
- Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 3. Basım, 2022.
- Râmehurmuşî, Ebû Muhammed, Muhammed Accâc el Hatîb. *el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1404.
- Sakallı, Talat. *Hadis Tenkîdi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1985.

- Şehâvî, Şemseddîn Muhammed. *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs*. thk. Ali Hüseyin Ali. Mısır: Mektebetü's Sünne, 1424.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn. *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbu'n-Nevâvî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Fâryâbî. Dâru Taybe, ts.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Haydarabad: Dâiratü'l-Maarif, 1. Basım, 1973.
- Tahhân, Mahmûd. *Teysîru'l-mustalahil'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 2010.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Ûmrânî, Nâdir b. Senûsî. *Garâinü'l-cerh fi'l-mahfûz ve's-şâz*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1438.
- Yeniçeri, Celal. "Müzâbene". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 22. Basım, 2016.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. thk. Şuayb Arnaût. 25 Cilt. Müessesetü'r Risâle, 3. Basım, 1985.